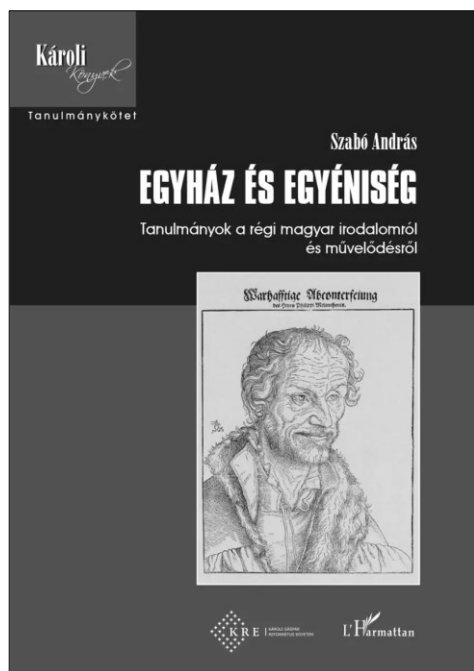

Szabó András: *Egyház és egyéniség.*
Tanulmányok a régi magyar irodalomról és művelődésről

Károli Könyvek. Károli Gáspár Református Egyetem –
L'Harmattan Kiadó, Budapest 2023, ISBN 978-963-414-970-5,
ISSN 2062-9850, 276 old.

Hogyan írjuk helyesen: Szenci vagy Szenczi Molnár Albert? Hogyan éltek a magyar diákok a 16. századi Wittenbergen? Vannak-e női szerzők tollából fennmaradt istenes versek a régi magyar irodalomban? Ezen és ehhez hasonló kérdésekre keresi a választ Szabó András az *Egyház és egyéniség* című tanulmánykötetében, amely a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó közös gondozásában jelent meg 2023-ban.

A tanulmánykötet szerzője, Szabó András, a Károli Gáspár Református

Egyetem *professor emeritusa* nemcsak jól ismert a régi magyar irodalommal foglalkozó szakemberek körében, hanem megkerülhetetlen szerző is olyan témák kapcsán, mint a 16–17. századi peregrináció története, magyar–német irodalmi és művelődési kapcsolatok a kora újkorban, illetve Szenci Molnár Albert munkássága. Ebbe a sorba illeszthető a vizsgált tanulmánykötet is, hiszen ugyanezen területek résztemáival foglalkozik.

A bevezetőből kiderül, hogy a tanulmányok 2013 és 2022 között születtek, azonban a most megjelenő szövegek nem teljesen azonosak a korábban kiadott változatokkal, ugyanis a szerző szükség szerint bővítette, rövidítette, javította vagy éppen aktualizálta azokat. Az írások sorrendjének miértjére nem reflektál a kiadvány, viszont a figyelmes olvasó időrendi megfontolást sejtethet a számozatlan fejezetekre tagolt szerkezet mögött. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy ne lennének időbeli átfedések az egyes tanulmányok között, de alapvetően mindegyik behelyezhető a két szélső dátum között megrajzolható ívbe: 1555, a Coetus Ungaricus megalapítása és 1619, a dordrechti zsinat befejezése. Az utolsó írás kivételt képez ez alól, hiszen a szerző a saját felmenői

nyomába ered, ami már a 18–19. századba kalauzolja az olvasót.

Az első és egyben leghosszabb összefüggő fejezet a Wittenbergben működő magyar diáktársaság, a *Coetus Ungaricus* tevékenységébe nyújt betekintést. A szerzőnek már jelent meg önálló monográfiája ebben a témakörben: Szabó András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*. Balassi Kiadó, Budapest 2017. Ezért a kötetben olvasható tanulmány további adalékokat tartalmaz a korábbi munkához. A rövid bevezető után, amely a társaság működésének alapjait mutatja be, alfejezetekre osztva következnek a vizsgált résztémák: a *Coetus Ungaricus* beazonosítható erdélyi és nagyváradi tagjai, a társaság pénzügyei, az általuk szervezett disputációk, Laskai Csókás Péter az emberről szóló munkájának elemzése, Újfalvi Imre wittenbergi tevékenysége, valamint két eddig ismeretlen, a diáktársaság által kiadott verseskötet bemutatása. Az alfejezetek ugyan műfajilag szerteágazóak, ugyanis a szövegbe foglalt adattártól a műelemzésig terjednek, az olvasó mégis képet kaphat arról, hogy miként működhetett a wittenbergi magyar diáktársaság.

A második fejezet a magyar reformáció vezető egyéniségeit mutatja be. A szerző emellett érvel, hogy a magyar reformáció egymással laza szövetségben levő kerületek és megyék között bontakozott ki, és ebben döntő szerepet játszottak bizonyos iskolai központok (Tolna, Szeged, Debrecen, Mező-

túr, Szatmár, Kolozsvár), valamint a reformátorok Wittenbergben tanult első nemzedéke (Szegedi Gergely, Melius Péter, Szegedi Kis István). Ezért a magyar reformáció kezdeteinek leírásakor nem egyetlen egységes narratíva létrehozása kellene hogy legyen a cél, hanem az egyes életrajzok és jelenségek vizsgálata.

A következő két fejezet egy-egy reformátorportré pontosítására vállalkozik. Az elsőben Skaricza Máté Szegedi Kis Istvánról készült életrajzából emel ki a szerző olyan részeket, amelyeket az eddigi kutatásból kimaradt adalékokkal egészít ki. Fény derül például arra, hogy a Szegedi Kis Istvánnak tulajdonított és Cruciger rektorsága alatt szerzett doktori vagy magiszteri cím valószínűleg Skaricza tévedésén alapul, és nem felel meg a valóságnak. A következő írás ugyancsak pályakép: Ceglédi Györgyöt, Nagyvárad első református lelkészét mutatja be, akivel kapcsolatban azt állapítja meg, hogy a korábbi szakirodalmi állásponttal szemben már 1573-ban tarcali lelkész volt, nem pedig borsodi esperes, ahogy azt Zoványi Jenő feltételezte.

Az ötödik fejezet három levelet vizsgál. Ezeket magyar szerzők írták Paul Ebernek. A tanulmány közli az eredeti, latin nyelvű szövegeket, rövid magyar összefoglalást fűz hozzájuk, filológiai szempontból elemzi a levelek keletkezésének lehetséges körülményeit, majd bemutatja a szerzőket: Egri Lukács kolozsvári prédikátort, lekcsei Sulyok Györgyöt, Közép-Szolnok vármegye

főispánját, valamint gyarmati Balassi Jánost, Balassi Bálint édesapját.

A hatodik tanulmány Gyulafehérvár felekezeti viszonyait vizsgálja 1557 és 1588 között. A szerző arra tesz kísérletet, hogy felvázolja a város gyorsan változó helyzetét: a katolikus kezdetek után előbb a református, majd az unitárius térnyerést, annak hirtelen eltűnését, majd a viszonylag rövid jezsuita jelenlétet az 1580-as években.

A következő négy fejezet 16. századi irodalmi művek elemzésével foglalkozik. Az első Laskai János Aiszóposz életéről szóló munkája, amellyel kapcsolatban a szerző több ponton is cáfolja a szakirodalom korábbi megállapításait. Először is amellet érvel, hogy a 16. században csupán egyetlen ilyen nevű szerző élt, nem pedig kettő, ahogyan ezt az adatok összezavarása miatt feltételezték. Másodszor: igazságtalanul tartja azokat a bírálatokat, amelyeket szépirodalmi szempontból fogalmaztak meg, amikor a szövegét Heltai fabuláival hasonlították össze. Szabó András szerint a szerző valódi célja az iskolai nyelvtanulás elősegítése volt, és nem esztétikai élményt akart nyújtani. Ez magyarázza azt is, hogy a fordító szolgáian igyekezett utánózni a latin szerkezeteket a magyar szövegben.

A nyolcadik tanulmányban a szerző Rákóczi Zsigmond *Régtől fogván támaszkodtam Uramra* című versének keletkezési körülményeiről szól. Ebben az olvasó a Mágocsy-birtok öröklése kapcsán kirobbanó per részleteivel ismerkedhet meg, amely végül Rákóczi Zsigmond

javára dőlt el. Szabó András ennek fényében elemzi a verset, és arra a következtetésre jut, hogy a szerző valójában a saját győzelmét örököltette meg istenes vers formájában, s ennek megfogalmazásában a Vizsolyi Biblia, Balassi Bálint költészete és Szegedi Gergely zsoltárparafrázisának nyelvhasználata köszön vissza.

A kilencedik fejezet Forgách Imre befejezetlen történelmi munkáját mutatja be, amelyben az 1588-as szikszói csatára emlékezik vissza. E töredékben maradt írás a szerző megállapítása szerint nem egy aránytalanul nagy bevezetés, ahogyan azt korábban Bartoniek Emma állította, hanem kezdete egy nagyobb szabású történelmi munkának, amely sosem született meg. A tanulmány kitér még a mű lehetséges forrásaira és célközönségére is.

A következő tanulmány az előbb említett Forgách Imre unokaöccsének, Forgách Mihálynak Paul Jenischhez írt levelét közli. A keletkezés körülményei és a címzett bemutatása mellett Szabó András csalódottan jegyzi meg, hogy többet remélt a korábban lappangó levél tartalmától, de ehhez képest csupán egy olyan „szokványos, futtában odavetett levélke” került elő, amely érdemben nem bővíti sem a szerzőről, sem a korról alkotott tudásunkat.

A tizenegyedik fejezet azt vizsgálja, hogy maradtak-e fenn olyan istenes versek a 16. századból, amelyek női szerzők tollából származnak. A tanulmány egyrészt általános képet vázol fel a korabeli nemi szerepekről az írás és az

olvasás kapcsán, másrészt konkrét példákat sorakoztat fel a korból ismeretes művelt nők köréből, és ezt követően elemzi azokat az istenes verseket, amelyekről feltételezhető, hogy női szerzőktől származnak. A tanulmány szerint továbbra sem mondható ki egyértelműen, hogy a vizsgált hét vers valóban nők tollából származik, de nyelvezetük alapján ennek lehetőségét érdemes fenntartani.

A következő két tanulmány a szerző számára igen kedves személyről, Szenci Molnár Albertről szól. Az első a már említett kérdést járja körül: hogyan kell írni helyesen Szenc(z)i nevét? Már-már a kora újkori hitviták hangulatát idézi az, ahogyan a nyelvészek és régi magyarosok álláspontját ütközteti. Személy szerint – Klaniczay Tiborhoz hasonlóan – a Szenci változat mellett teszi le a voksát, mivel ez tükrözi a korabeli írásmódot, viszont nem zavarja a „cz”-s változat fennmaradása sem, ha a nyelvészek végre elismerik a másik alak helyességét is. A második tanulmány Szenci Molnár Albert rokonságát ismerteti: életrajzi adatokat közöl szüleiről, testvéreiről és egyéb közeli családtagokról, de nem minden esetben sikerült megállapítania a rokonság fokát.

A tizennegyedik tanulmány Miskolci Csulyak István *Diarium apodemum* című útinaplójának két részletét ismerteti: előbb a Thököly család késmárki birtokára vonatkozó adatokat, majd pedig a Wittenbergben töltött öt nap eseményeit. Itt betekintést nyerhetünk egy

sikertelenül zárult nemzetközi projektbe, amelynek az lett volna a célja, hogy Miskolci Csulyak István úti beszámolóját az egyes helyszínek történetében jártas kutatók jegyzeteljék. A többszöri próbálkozás ellenére ez a mai napig sem valósult meg, ezért Szabó András a jövőre vonatkozóan is azt látja megvalósíthatónak, hogy külön-külön jelenjenek meg a napló részletei.

A tizenötödik fejezet a Szepsiben működő református iskola történetét írja le 1563 és 1608 között. Ehhez elsősorban az ott szolgáló lelkészek életrajzát ismerteti, amelyek egyben az iskola korabeli helyzetéről is árulkodnak.

A két utolsó tanulmány, amely még a 17. századra vonatkozik, tulajdonképpen egy-egy helyzetképet fest le az 1617-es és az 1618–19-es magyar protestáns egyházi állapotokról.

Az előbbiben a szerző a Magyarországon tartott jubileumi ünnepségekről ír, amelyeket a reformáció százéves emlékünnepeként tartottak. Megállapítása szerint a Habsburg országrész evangélikusai a németországiakkal egy időben, a régi naptár szerint tartottak ünnepségeket, az erdélyi és református viszonyokról azonban keveset tudunk.

A második tanulmány azt vizsgálja, hogy mi történt a hazai reformátusok körében a dordrehti zsinat évében, amelyen egyetlen magyar képviselő sem vett részt. Itt arra a következtetésre jut, hogy ekkor már nincsenek olyan nemzetközi hatású magyar teológus egyéniségek, mint amilyen korábban Szegedi Kis István volt, a legtehetségesebb írók

pedig már arra törekedtek, hogy anyanyelven publikálják műveiket.

A kötet tizennyolcadik, zárótanulmányában Szabó András a saját családjára vonatkozó kutatásait mutatja be. A 18. századig visszavezetett listában sok lelkész és tanító szerepel, s ennek nyomán a szerző megállapítja: az ő esetében „a családfakutatás nem csak magányügy”.

A tanulmánykötet egyik legnagyobb erénye, hogy miközben a szerző konkrét, részletekbe menő elemzést végez, időt szán arra is, hogy megmagyarázza a megértéshez szükséges általánosabb jelenségeket. Ezáltal az olvasó nemcsak annyit tud meg, hogy például a wittenbergi magyar diáktársaság disputációkat tartott, hanem betekintést nyerhet az egyetemi oktatás működésébe is. Ezáltal a szöveg akkor is követhető, ha az olvasó nem ismeri a szerző korábbi munkáit, vagy nem szakértője az adott korszaknak. A kiadványt az is olvasóbaráttá teszi, hogy a hosszabb latin szövegek előtt magyar nyelvű tartalmi összefoglalót lehet olvasni.

Amellett, hogy a tanulmányok nyelvezete szakszerű, könnyen olvasható, és kellemes olvasási élményt nyújt. A szerző időnként ki is szól a szövegből. Például megemlíti, hogy a helyesírást ellenőrző digitális program is aláhúzza a Szenci alakot (164. old.), s ez az olvasóval való összekacsintásnak is értelmezhető. Nem idegen tőle a humor sem, ahogyan például Eszterházy Miklóst „gyanús körülmények között elhunyt protestáns főnemesek özvegyei-

re specializálódott” személynek nevezi (201. old.), de vigyáz arra, hogy ez ne menjen a tartalom rovására.

Ennek köszönhetően a tanulmánykötet – a műfajra annyira nem jellemző módon – jól olvasható folyamatosan, összefüggő könyvként is. A különböző tanulmányok egymással is párbeszédbe lépnek. A Coetus Ungaricusról például a későbbi szerzőknél is sok szó esik, ezért érdemes lehet így olvasni a kötetet, ha arra lehetőségünk nyílik.

Az említett „könnyebbségek” mellett a kiadvány minőségi szakkönyv marad. Lenyűgöző az a pontosság, ahogyan a szerző az adatok feltüntetésére és hivatkozására törekszik: ahol erre források vannak, napra pontosan mutatja be, hogy a kutató személy mikor foglalta el lelkészi állását, mikor érkezett Wittenbergbe, vagy hogy éppen merre járt a mű keletkezésekor. A tanulmányok tele vannak életrajzokkal, nevekkel és dátumokkal, amelyeket majd jól hasznosítanak a korszakkal foglalkozó kutatók. Ebben szintén segítségül szolgálhat a tekintélyes, majdnem 30 oldalt kitevő forrás- és irodalomjegyzék, valamint a jól használható névmutató.

Szintén a tanulmánykötet erősségének tekinthető, hogy számos ponton korrigálja vagy kiegészíti a szakirodalom korábbi megállapításait. Lényeges különbség van aközött, hogy egy vagy két Laskai János nevű református szerző élt-e a 16. században (122. old.), hogy Biccse közösen ünnepelték-e az evangélikus és református főnemesek a re-

formáció jubileumát (195. old.), vagy hogy létezett-e népnyelvű fabulairodalom a kialakulóban levő református egyházban (120. old.).

Tartalmi szempontból egyetlen ponton érzékelttem úgy, hogy a szerző elmentmond önmagának. A dordrechti zsinat évéről szóló tanulmányban kész tényként ír arról, hogy „a magyar reformátusok is megemlékeztek a reformáció 100. évfordulójáról” (203. old.), miközben az előző, kimondottan erről a kérdésről szóló fejezetben azt állapítja meg, hogy „semmit sem tudunk ezenfelül a reformátusokról”; illetve feltételezhetjük, hogy református templomokban is voltak istentiszteletek, de erről nem beszélnek a források (201. old.).

A kötet igényes szerkesztése ellenére találunk kisebb sajtóhibákat is, például Újfalvi Imre 1991-ben nem iratkozhatott be a Coetusba (46. old.).

Összességében Szabó András tanulmánykötete izgalmas olvasmány lehet mindazok számára, akik szeretnének kicsit jobban elmerülni a régi magyar irodalom történetében, azon belül is a 16–17. század magyar protestáns irodalmában. Azoknak pedig, akik szakmailag érintettek a témában – gondolok itt elsősorban a teológusokra és az irodalomtörténettel foglalkozó szakemberekre –, a kötet legalább egy része kötelező olvasmány kellene hogy legyen.

Tasnádi István